

Sajtos Szilárd
Református egyházunk szolgálata a katonákért a Nagy Háborúban

(Megjelent BARÁTH Béla Levente (szerk.): *Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok*, A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai (17.), Debrecen, 2014. 57-86. c. kötetben.)

Protestáns katonai lelkigondozás az I. világháborúban

1914-ben, az I. világháború kitörésével elmúltak a boldog békeidők, és a világ teljesen megváltozott. Mindenki gyors villámháborúra számított, a szemben álló szövetségi rendszerek optimistán várták a harcok kezdetét. Azonban az európai országok embereinek életében hatalmas változást hozott a frontszolgálat és az elhúzódó háborúval járó nélkülözések, megpróbáltatások.

A háború – a katonai lelkigondozás tekintetében – teljesen felkészületlenül érte a magyar protestantizmust. A kitörés pillanatában a protestáns tábori lelkész¹ feladatokat hat református és hat evangélikus tábori lelkész látta el.² „Ebben a státusban, de szervezetlenül találta a protestáns tábori lelkészetet a világháború, melynek folyamán a hadvezetés még körülbelül 200 protestáns lelkészt hívott be tábori lelkészi szolgálatra, de a háború utáni időre halasztotta az intézmény megszervezését.”³

A háború kitörése után fokozatosan bővült a magyar protestáns tábori lelkészek létszáma. A világháború tizedik havában már 40 közös hadseregbeli és 17 honvéd református tábori lelkész szolgált⁴, egy 1917. augusztus 23-i felmérés szerint számuk már 116 főre emelkedett.⁵ Más adat szerint, az Egyetemes Konvent 1917. május 26-i ülésén elhangzottak szerint addig 140 lelkész hívtak be, 33-at felmentettek, 2 fő elhunyt, 2-nek folyamatban volt a behívása⁶, míg az utolsó kimutatás szerint 1918 áprilisáig 174 lelkész hívtak be szolgálatra.⁷ Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a háború végéig a történelmi Magyarország területéről több mint 3,5 millió ember vonult be katonának, megdöbbentően alacsony ez a szám. A tábori lelkészi beosztások feltöltésének érdekében a háború első szakaszában sem az egyház, sem az állam nem tett meg mindent. A szolgálatra jelentkező lelkészeknél előny volt a nőtlenség, és fontos volt, hogy az elhagyott szolgálati területén a helyettesítése megoldott legyen. A hadsereg elvárta, hogy bizonyos nyelvi követelményeknek is megfeleljen az illető: az 1913-ban kiadott szolgálati utasítás értelmében a Honvédség tábori lelkészeinek a magyar mellett horvátul is kellett beszélniük⁸, míg a K.u.K. hadseregben a német nyelv ismerete volt elvárás. A fizikai alkalmasság mellett 1913-ban még a 40. életév be nem töltése volt a feltétel⁹, de 1917-ben már 36 évnél fiatalabbakat kért a honvédelmi miniszter.¹⁰

¹ 1860 után már alkalmaztak protestáns lelkészeket a K.u.K. hadseregben. Megszólításuk Militär-Prediger (katonai hitszónok), majd 1883-tól Militär-Seelsorger (katonai lelkész) volt. – MELICHÁR: Katonai lelkészet, 50; VARGA: Soltész, 30.

² Reformátusok voltak Bécs, Budapest, Kassa, Nagyszeben, Szarajevó, Temesvár helyőrségeiben, evangélikusok Bécs, Budapest, Kassa, Nagyszeben, Kőszeg, Pozsony helyőrségeiben. – BOROVI: Tábori lelkészet, 101; DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 71.

³ DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 71.

⁴ Ugyanekkor azonban 750 római és görögkatolikus lelkész volt a hadsereg alkalmazásában. – DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 72.

⁵ TtREL, Tábori lelkészi iratok, I. 1. k.

⁶ DREK RL, Konventi jkv. (1917-1918) 28.

⁷ DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 81.

⁸ A-19. Szolgálati utasítás, 10.

⁹ uo. 9.

¹⁰ DREK RL, A magyar királyi honvédelmi miniszter felkérése, 1917. március 4. A/1.b; SZABÓ: Református katonai lelkigondozás, 52.

A bevonult lelkészek vagy katonai kórházakba kerültek kórházi tábori lelkésznek, vagy a különböző katonai alegységekhez. Azonban itt sem tábori lelkészi beosztásba, hanem a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium intézkedései alapján sebesült ápolónak, egészen pontosan a beosztásuk megnevezése „*sebesültszállító vonatkísérő osztag vonatkísérő különítmény parancsnok helyettes*” volt, és betegápolásba vágó rendelkezési jogkörrel rendelkeztek.¹¹ A behívottak személyéről, számáról, de magáról a behívásról sem értesítették a két magyarországi protestáns egyházat. Ennek az intézkedésnek természetesen nem volt egyértelmű és pozitív a fogadtatása. A lelkészek sorra reklamáltak, és saját egyházukat ostromolták a helyzet rendezéséért. „*Aki katonák közé van beosztva, kell, hogy legyen címe, és bárhol is, de a ranglétra valamely fokán kell állnia.*”¹² A református lelkészek helyzete valóban rendezetlen volt, mivel az előbbi utasítás nyomán oly sok kifogás és panasz keletkezett, hogy állandóan kiegészítő intézkedéseket kellett kiadni. Ezek sorában rendezték a megszólítást is, ezután a hivatalos beosztás „*önkéntes sebesültszállítmány betegápoló*” volt, de a katonák „*lelkész úrnak*” szólították őket.¹³

A háború derekán Haase Wolfgang, a bécsi főegyháztanács elnöke kapcsolatot keresett Budapesten a két protestáns egyház vezetőjével a protestáns tábori lelkészeti központi megszervezése érdekében, de a reformátusok ekkorra már megbízták Baltazár Dezső püspököt a tábori lelkészeti felügyeletével, s az evangélikusok is hasonlóan cselekedtek Kapi Béla püspök kijelölésével.¹⁴

A rendezetlen katonai körülmények mellett a katolikus felekezet katonai lelkészeivel is sok problémájuk adódott a protestánsoknak. Az Egyetemes Konvent 1914. november 23-án felkérte Sebestyén Jenő pesti teológiai tanárt, hogy látogassa meg az ausztriai kórházakban ápoló magyar protestáns katonákat, s derítse fel helyzetüket.¹⁵ Jelentésében siralmas helyzetet tárt a Konvent elé. Magyar protestáns tábori lelkészt sehol sem talált, „*osztrák és cseh protestáns tábori, de főleg civil lelkészek végeztek némi szolgálatot a magyar sebesültek körében. Szinte leküzdhetetlen akadályt jelentett számukra a magyar nyelv tudásának hiánya, másfelől az, hogy általában a magyar sebesültek nem tudtak idegen nyelven.*”¹⁶ Sebestyén Jenő „*fáradhatatlanul végezte útján a lelkészi szolgálatot, lelkigondozó beszélgetéseket folytatott, istentiszteleteket tartott, tolmácsolt a sebesültek és az orvosok, ápolók között, ügyes-bajos dolgokat intézett, levelet írt hozzátartozóiknak, a sebesültek otthoni lelkészének.*”¹⁷ 1915-ben a szintén sebesülteket látogató Baltazár püspök említi, hogy „*megtörtént, hogy németül egy szót sem tudó magyar református katonát a magyarul egy szót sem tudó osztrák katolikus tábori kórházi lelkész a halálos ágyon, élete utolsó perceiben áttértette a római egyházba, s ezt a tényt a villachi polgármester elég alapnak tartotta az áttérés anyakönyvezésére.*”¹⁸ Hasonló helyzetekről számolnak be, amikor apácák vagy katolikus asszonyok „*érmekeket, Mária-pénzeket, egyéb talizmánokat, megszentelt kis könyvecskéket zacskóba varrva akasztottak protestáns katonáink nyakába.*”¹⁹ A református lelkészek hiányának és mellette a katolikus jelenlétének az lett sok esetben a következménye, hogy a hazatért katona „*mankóján biceg el református felekezet legközelebbi hivatalához, és bejelentkezik kitérésre. Megmondja az indokát is: Az ő egyháza szolgálai sehol sem voltak, amikor lelki és testi nyomorúságban szüksége*

¹¹ VARGA: Soltész, 30.

¹² ZsL, Levelek, 133.30-41/1914; VARGA: Soltész, 30; uő: Katonák, lelkészek, 91.

¹³ ZsL, Tisza István levele a honvédelmi miniszterhez, 1914. november 1. 472-30/1914; MARJAY: Lelkészek katonai szolgálata, 14–15; VARGA: Soltész, 30; uő: Katonák, lelkészek, 92.

¹⁴ DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 71; VARGA: Soltész, 32.

¹⁵ SEBESTYÉN: Jelentés, 15–16; 122-123; DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 72; VARGA: Soltész, 31; uő: Katonák, lelkészek, 93.

¹⁶ MARJAY: Kórházi tapasztalatok, 62–63; VARGA: Soltész, 31; uő: Katonák, lelkészek, 93.

¹⁷ FEJES: Sebestyén Jenő, 143.

¹⁸ DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 76.

¹⁹ MARJAY: Kórházi tapasztalatok, 51.

lett volna rájuk”.²⁰ Ezek az összetett jelenségek már előre vetítették egy önálló protestáns tábori lelkeszi szolgálat szükségességét, hogy „a református tábori lelkeszek békében és háborúban egyaránt kiemeltessenek a jelenlegi inferioritásukból és külön státust alkossanak a hadsereg szervezetén belül, saját vallású fővezetőség alatt”.²¹

Csikesz Sándor 1915-ben írta, hogy a „táborozáshoz pénz, pénz és újra pénz kell. A tábori lelkeszkedéshez pedig vallásos irat, irat és újra irat”.²² Egyházi közbenjárásra és támogatással a különböző harctereken küzdő katonák így bőségesen el voltak látva vallásos iratokkal, Bibliákkal, bibliai részekkel, egyházi folyóiratokkal, építő tartalmú és tárgyú munkákkal. 1915 tavaszán a bécsi közös protestáns tábori „*Evangelischer Oberkirchenrath*” értékes segédkönyvekkel ajándékozta meg a Monarchia protestáns katonáit. A Bécsben szolgáló tábori lelkeszek közreműködésével két füzetet adott ki, mindegyiket négy nyelven, németül, magyarul, csehül és lengyelül, „*Egyházi énekek négy nyelven ág. hitv. evang. és ref. katonai istentiszteletek számára*” és „*Úrvacsorai rövid agenda ág. hitv. ev. és ref. vallású betegek számára*” címmel. A négynyelvű agenda és énekeskönyv magyar részét Csikesz Sándor írta. Ugyancsak őt bízta meg az Egyetemes Konvent a magyar református katonai ágendás könyv elkészítésével is, és bár részleteiben a Konvent akkori elnökének, Baltazár Dezsőnek is megmutatta, a háborús viszonyok miatt nem került sor a kinyomtatásra.²³ Csikesz több mint huszonkét hónapot töltött frontszolgálatban, ahol volt olyan hónap, hogy negyvenháromszor prédikált.²⁴ Az itt szerzett tapasztalatai sarkallták arra, hogy egy jól használható imádságos könyvet adjon a katonák kezébe. „*A füzet megírására magam is vállalkozhatom, hogy éjjeletem is nappallá téve minél hamarabb a szenvedők kezeibe juttassam*” – írta Baltazár püspöknek.²⁵ Így született meg a „*Hadikórházban*” 1915-ben, az imákat és elmélkedéseket tartalmazó könyvecskéje a református katonák számára. 1915-ben ezt írta egy sebesült magyar katona Csikesznek: „*Imádságos könyve, melyet Mészöly Győző tiszteletes úr küldött, a Mária Valéria kórház tüdőbeteg osztályán talált meg. Köszönöm, hogy ezt a könyvet írta, nekem s még sok református bajtársamnak megkönnyebbülést szerzett betegségem nehéz óráiban.*”²⁶ A könyv függelékében a lelki táplálékon túl gyakorlati segítséget is nyújtott a hazájuktól távol sínylődő nyomorultaknak, hiszen szólt a hadirokkantak családjának állami segélyezéséről, a családok látogatásának lehetőségeiről, illetve közölt egy rövid német-magyar szövszédetet és egy rövid úrvacsorai liturgiát két nyelven.²⁷ Czeglédy Sándornak „*Az Úr közel*” címen jelent meg imakönyve 15.000 példányban, míg Kecskeméten „*Imák bevonult katonák számára*” címmel jelentettek meg imakönyvet.²⁸ 1915-ben Lencz Géza debreceni református egyetemi tanár szerkesztésében jelent meg a „*Beszédek és imák háborúi alkalmakra*”, ahogy a bevezetőben írja, „*Isten segélyével immár a harmadik háborús kötet is elhagyja a sajtót. Szükségessé tette megjelenését egyfelől a háború új fázisa, másfelől hosszabb tartalma*”.²⁹ Ravasz László írja, hogy a „*katonáknak százezrével küldtük a hitelesítő nyomtatványokat*”.³⁰ Ő maga is szerkesztett egy tábori énekeskönyvet és traktatust is írt „*Isten a táborba jött*” címmel.

²⁰ VARGA: Soltész, 32.

²¹ ZsL, Konventi jkv. 37/1916; 144/1916; DEZSŐ: Katonai lelkipánczolás, 78; VARGA: Soltész, 33–34.

²² CSIKESZ: Csendes jegyzetek, 186.

²³ DEZSŐ: Katonai lelkipánczolás, 73.

²⁴ TIREK SRKL, FERENCZ Károly, *Pro Memoria... Csikesz Sándor a kiscsány-osztrói lelkipánczor*, R 3798. 54.

²⁵ CSIKESZ: Nyílt levél, 908.

²⁶ DRKN Kézirattár, „*volt tanítványa Szalonnás János önk.e.é.*” Csikesz hagyaték, 1915. október 7. R4120.

²⁷ Első ízben Debrecenben 30.000 példányban nyomták, második kiadását ugyancsak 30.000 példányban Baltazár Dezső kívánságára Soltész Elemér, akkor nagybányai lelkesz rendezte sajtó alá. – DEZSŐ: Katonai lelkipánczolás, 73.

²⁸ *Imák bevonult katonák számára*, Jászberény (A Kecskeméti Egyházmegye kiadása), 1917.

²⁹ LENCZ: Beszédek és imák, 3.

³⁰ RAVASZ: Emlékezéseim, 124.

Hamar felmerült az igénye egy olyan, rendszeresen megjelenő lapnak, amely kimondottan a református katonáknak szólna.³¹ A „*Református Katonák Lapja*” névre keresztelt újság első száma 20 ezer példányban jelent meg, s ingyen férhetek hozzá a tábori lelkészek. Alapítója és első szerkesztője dr. Kováts J. István volt, később a szerkesztő szerepét Baltazár Dezső látta el. A lap anyagi helyzetéhez mérten eleinte alkalomszerűen, később havonként jelent meg³², azonban 1918-ban már arról olvashatunk, hogy dacára az adományoknak, a lap a nyomdai költségek növekedése miatt veszélybe került, később ki is fulladt.³³

A tábori lelkészek felügyeletével megbízott Baltazár Dezső püspök a világháború idején háromszor járta végig a harctereket és a Magyarországon kívüli hadikórházak egy részét. A tábori lelkészek vizitálása mellett elsősorban katonai istentiszteleteket, úrvacsoraosztásokat tartott, sebesülteket látogatott, lelkigondozói beszélgetéseket folytatott, traktatusokat osztott. Első harctéri látogatására Barabás Samu kolozsvári esperes társaságában indult 1915 tavaszán a nyár elejéig. Útjukról a konventi jelentésekben számoltak be, később „*Harctéri utunk*” címmel könyvet jelentettek meg.³⁴ „*A kiküldöttek elsősorban nehezményezik a katonai hatóságok merevségét, mert sok akadályt gördítettek útjukba, amikor a hadműveletek terén jelentek volna meg, vagy amikor hadikórházakba kértek bebocsátást. Míg a konventi kiküldöttek Budapestről Bécsbe értek, az állomásokon beszédbe ereszkedtek a harctérre menő és onnan jövő katonasággal és vallásos iratokat osztottak szét közöttük. Minden megszólított katonának feltették a kérdést, hogy mikor láttak utoljára református tábori papot. Egynéhány azt felelte, hogy régen, a legtöbb azt, hogy mióta a háborúban van, egyszer sem. Megtudták azt is, hogy római katolikus tábori papok voltak mindenütt és elég serények voltak felkínálni lelki szolgálatukat reformátusoknak is.*”³⁵ Baltazár jelentése szerint „*van olyan ezred, amelyikben 500-at meghaladó magyar református katona harcol a fronton és április 4-én láttak utoljára református tábori lelkészt és istentiszteletben ettől számítva június 14-ig akkor volt részük, amikor a tarvisi sziklákon mi osztottuk ki nekik az úrvacsorát*”.³⁶

Második útja 1917-ben volt, a harmadik vizitációra pedig 1918-ban került sor. „*A püspök tapasztalta a tábori lelkészlet nehézségeit. Ez nem csupán a testi fáradtságot jelentette, hanem fertőző betegek barakkjait, az ellenséges tüzéség tüze alatt tartott állásokat felkeresni, gáztámadás veszélyével szembenézni nem volt gyerekjáték. Baltazár püspök sok olyan magyar protestáns katonával találkozott, aki addig még nem látott a fronton felekezetéhez tartozó magyar lelkészt.*”³⁷ 1917-es útjára Kiss Ferenc teológiai rektor kísérte el, aki szerint útja valódi cura pastoralis volt, hiszen „*nem parádézni, nem ünnepeket és nem bankettezni indult el, hanem komoly, zajtalan, apostoli munkát végezni*”.³⁸

A tábori lelkészlet ügyeit 1917 őszétől 1918 májusáig a Konvent megbízásából Csikesz Sándor vezette.³⁹ Csikesz szinte az összes harctéren megfordult tábori lelkészként. Önkéntes bevonulása után 1914 novemberében a bécsi Katonai Parancsnoksághoz tartozó csapatok és kórházak lelkigondozására irányították. Körzetébe tartozott az összes bécsi hadikórház, illetve a 2. Hadtest területén az alsó-ausztriai hadikórházak. Szinte minden hadikórházban volt magyar sebesült, Csikeszre közel 1500 ember volt rábízva.⁴⁰ 1915 októberétől 1917 áprilisáig az orosz harctéren szolgált a 32. K.u.K. gyaloghadosztály lelkészeként, 1917 áprilisától az év decemberéig a königgrätzi katonai kórháznál és a debreceni 39. m.kir. honvéd gyalogezred

³¹ MOLNÁR: *Református Katonák Lapja*, 36; N.N.: Felhívás tábori lelkészekhez, 573.

³² DEZSŐ: *Katonai lelkigondozás*, 73; VARGA: *Soltész*, 34; uő: *Katonák, lelkészek*, 95.

³³ HAYPÁL Benő, Felhívás! *Dunántúli Protestáns Lap*, 1918 (2.), 37–38.

³⁴ BARABÁS Samu, *Harctéri utunk*, Kolozsvár, Egyházi Újság Könyvtára (5.), 1915.

³⁵ DEZSŐ: *Katonai lelkigondozás*, 76.

³⁶ uo.

³⁷ VARGA: *Soltész*, 32; uő: *Katonák, lelkészek*, 94.

³⁸ KISS: Baltazár harctéri látogatása, 328.

³⁹ DEZSŐ: *Katonai lelkigondozás*, 80.

⁴⁰ CSIKESZ: *Csendes jegyzetek*, 186.

pótkereténél. 1917 decemberétől a budapesti Katonai Parancsnokság vezető tábori lelkésze volt 1918 augusztusáig, amikor az olasz harctérre rendelték, majd 1918 októberét és novemberét a román harctéren töltötte az 1. K.u.K. lovas hadosztálynál 1918. december 13-i leszereléséig.⁴¹

1917. november 2-án tábori lelkészi konferenciát tartott, ahol meghívására 59 református tábori lelkész vett részt (akkor 123-an szolgáltak a különböző harctereken), s elfogadták az általa előkészített, a tábori lelkészi szervezet megalkotásáról szóló tervezetét. A konferencia határozatával terjesztette Baltazár és Csikesz a zsinat elé a tervezetet. Azonban „Csikesz Sándor elaborátuma a kommunista forradalom és a román megszállás felfordulásában elkallódott. De valószínűleg felhasználta az a bizottság, amelyet a zsinat a tábori lelkészet ügyének törvényhozási úton való rendezésének előkészítésére küldött ki”.⁴² Az 1917. évi zsinaton az „országos zsinat tábori lelkészetügyi bizottsága” által szövegezett törvénytervezetet az egyházalkotmányi bizottsághoz utalták, mint a zsinat 9-es számú betérjesztését kívánták a zsinat elé terjeszteni, ám zsinat a „ránk zúdult világkatasztrófa”, a háborús összeomlás és a forradalom miatt törvényalkotás nélkül elnapolta az ügyet. A tervezet katonai rendfokozat nélkül képzelte el a tábori püspököt, a katonai jelleget a mellette tevékenykedő „katonai felügyelő lelkész” képviselte volna, aki a tábori püspök, a lelkészek és a katonai hatóságok között működött volna. A református tábori lelkészek háborús működéséről szóló konventi elnökségi utolsó jelentés szerint a háború kezdete óta 1918. évi április hóig 174 lelkészt hívtak be szolgálatra, közülük ketten meghaltak, felmentést nyert hosszabb szolgálat után 49 fő.⁴³ Baltazár püspöknek a Csikesszel tett harmadik harctéri útjáról szólós jelentést is csak tudomásul vette, és nem közölte egész terjedelmében. A konventi jegyzőkönyv nem tud az 1918-ban, Laibachban tartott tábori lelkészi konferenciáról sem, melynek az iratanyagát – Dezső László szerint – „Csikesz Sándor őrzi”, ám ez az iratanyag eddig még nem került elő.⁴⁴

A Keresztyén Ifjúsági Egyesület belföldi szolgálata

Az 1844-ben alapított Young Men's Christian Association (YMCA) Magyarországi megalapítása – az akkor még fiatal teológus – Szabó Aladár nevéhez kapcsolódik. Szabó az 1880-as években került kapcsolatba a Skót Misszióval, s ennek hatásaként alakult meg 1883. október 31-én a magyar Keresztyén Ifjúsági Egyesület dr. Szilassy Aladár elnökletével, illetve Szabó Aladár és az evangélikus orvostanhallgató, Plichta Aladár titkárságával. A világháború kitörésekor az YMCA már komoly struktúrával és szisztémával rendelkezett a katonák közötti szolgálat tekintetében,⁴⁵ s a harcok kitörése után szinte azonnal bevetették magukat, először nemzeti alapon a saját csapataikat és szövetségeseiket segélyezték, később azonban a más nemzetiségű – sok esetben ellenséges – katonákat is. Az amerikai YMCA két háborús programot is alkalmazott a korábbi háborús tapasztalatok alapján: a Morale, Welfare & Recreation Program (MWR – Közérzet, Jólét és Rekreáció) és a Rest-and-Recreation Program (R&R – Pihenés és Rekreáció), mely programok során a harcokban megfáradt katonáknak próbáltak testi és lelki felüdülést nyújtani. Munkatársaik a harctereken és a hadifogolytáborokban szolgáltak, speciális étkezdéket üzemeltettek, könyvtárakat hoztak létre, oktatásokat szerveztek, tanították az analfabétákat, kápolnákat s mintegy 4000 „kunyhót” létesítettek különböző kulturális és vallási célra, ahol több mint 5 millió katona irányába végeztek pasztorális és humanitárius munkát.⁴⁶

⁴¹ TIREK SRKL, Csikesz Sándor önéletrajza, 1922. október 31. R 4121 2.

⁴² DEZSŐ: Katonai lelkigondozás, 80.

⁴³ ua; 81.

⁴⁴ uo.

⁴⁵ Az amerikai YMCA a saját stratégiáját a polgárháború és a spanyol-amerikai háború után alakította ki. - <http://www.worldwar1.com/dbc/ymca.htm> (2014. 09. 29.) alapján.

⁴⁶ Több, mint 60 ezer YMCA munkatárs vett részt a szolgálatokban, közülük 286-an hunytak el a harcok során. 1500 étkezdét üzemeltettek, 44 üzemet, 80.000 tanulmányi ösztöndíjat biztosítottak a világháború után a veteránok részére. - <http://www.worldwar1.com/dbc/ymca.htm> (2014. 08. 29.) alapján.

A háború gyors cselekvésre indította a magyarországi KIE munkásait is. Phildius Keresztély KIE-főtitkár már 1914 őszén Amerikába utazott, és kérte az ottani egyesületek erkölcsi és anyagi támogatását. Ugyanebben az időben Wilson amerikai elnök támogatásával Európába utazott John Mott, az akkor legismertebb és leghatásosabb YMCA-titkár. Mott több fővárosban, Londonban, Berlinben és Párizsban tárgyalásokat folytatott, s az Osztrák–Magyar Monarchia is csatlakozott a katonák gyámolítását célul tűző munkához. A terv az volt, hogy az amerikai mintára Magyarországon, illetve a hadművelleti területeken is KIE „kunyhókat”, katonákat befogadó helyiségeket állítsanak fel.

Ilyen előzmények után Budapesten Phildius Keresztély, Szilassy Aladár és Megyericsy Béla református lelkész, KIE-titkár a katonák, a sebesültek és a hadifoglyok között végzendő munkáról egyezményt írtak alá, s az YMCA Világszövetség anyagi támogatást ígért az úgynevezett Katona Otthonok felállításához. *„A Keresztény Ifjúsági Egyesületek magyar nemzeti szövetségének megbízásából 1915. december 15-én kezdtük meg a Budapesti Katona - Otthon berendezési munkálatait, a Budapesti Ref. Keresztény Ifjúsági Egyesület helyiségeiben, melyet az egyesület vezetősége ingyen bocsát rendelkezésünkre. Újságjaink számát megszorítottuk német, horvát és román nyelvű lapokkal, képes folyóiratokkal. Egyik szekrényünket, megtöltöttük magyar, német, tót, cseh, román, horvát lengyel, szerb bibliai részekkel s a Lorántffy Zsuzsanna keresztyén nőegylet által kiadott „Isteni napi parancsokkal” magyar vitézek számára. Beszereztünk tentatartókat, íróeszközöket, levélpapírost, hamu és gyufa-tartókat, poharakat, asztalokat s igen nagy mennyiségű társasjátékot: sakkot, malmot, dáma-várjátékot, halmát, dominót. Nyomattunk 5000 db meghívót hat nyelven – magyarul, németül, horvátul, csehül, románul és lengyelül – a következő szöveggel: Szívesen meghívunk minden katonát, a sebesülteket is, hogy látogassák meg a budapesti katona otthon IX., Ferenczkörút 12. sz. I. emelet 5-ik ajtó alatt. Minden nap délután 2 óra után estig itt kellemesen tölthetik el idejüket a meleg társalgó és olvasó szobában. Játshatnak társasjátékokat, olvashatnak újságokat és jó könyveket. Írhatnak leveleket (levél-papírost és írószer: ingyen kapnak). Néha-néha hallgathatnak érdekes előadásokat, olykor vetített képekkel. Gondoskodunk ezenkívül egyéb jóra való szórakozásról is. Minden katonát szívesen látunk. A belépés díjtalan!”*⁴⁷

A református Katona Otthonok – az eredeti célkitűzésnek megfelelően – vallási és nemzeti különbség nélkül minden katonának, sebesültnek segítettek. 1915. január 13-án a nemzeti titkár levelet írt Phildius Keresztélynek a Katona Otthon Soldatenheim hatnyelvű levélpapírján. Az első hetek eredményeként naponta 60-70 látogatójuk volt. Az iratok mellett igyekeztek előadásokat, bibliaórákat tartani, különböző társasjátékokkal közösségeket teremteni, de nagy hangsúlyt fektettek a személyes pásztori beszélgetésekre is. *„Kikérdezem, illetve miután már egy-két önkéntes munkatársam is van, kikérdezzük a jövevényeket, hogy mit óhajtanak? Óhajuknak megfelelően a kezükbe adjuk a lapot vagy az íróeszközt, vagy a játékot. Kártya nem lévén, igen sokan nem tudnak játszani. Hát ezeket megtanítjuk a különféle társasjátékokra. A magam részéről igyekszem komolyan is foglalkozni velők egy kis bibliai beszélgetés alakjában. Ez nehéz, részben a soknyelvűség miatt. Mégis sikerült már három ízben, letelepedve az asztalok körül magyar és német nyelven bibliai beszélgetést folytatnom.”*⁴⁸

1915 márciusában megmozdult a vidék is. Nyíregyházán, Brassóban, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Losoncon, Komáromban, Miskolcon, Kecskeméten, Sátoraljaújhelyen, Óbudán, Eperjesen és Nagymenyeren nyíltak Katona Otthonok. 1916 elején tizenkét Otthonról számolt be a KIE Nemzeti Bizottság, ezután nyílnak még Besztercebányán, Pozsonyban, Kassán, Belgrádban, Zimonyban és Nagybecskerekben. A Katona Otthonok száma 18-ra emelkedett, így valójában az egész országot behálózták. Mindenütt komoly támogatást kapott a mozgalom a polgári és katonai hatóságoktól, a társadalomtól, ideértve a két protestáns egyház hathatós szolgálatát is. Ebben a lelkészek mellett a presbiterek, de különösen a nők, az asszony-

⁴⁷ MEGYERCSI: Katonáink között, 2.

⁴⁸ uo.

és a leánykörök jártak elől. A Katona Otthonokban 72 ezer katona fordult meg, 10 ezer uzsonnát, 30 ezer vallásos iratot, 14.600 magyar, német, szlovák, lengyel, horvát, román, orosz nyelvű bibliai részt osztottak ki. Bécsből 35.000 különböző nyelvű Bibliát vettek át, s 12.000 magyar hadifogolynak juttatták el a hadifogolytáborokba, bibliai részeket osztogatták kórházakban, sőt menetszázadoknál is. A katonák 4000 levelet írtak, Brassóban és Eperjesen analfabéta tanfolyamokat szerveztek.⁴⁹

Az oroszországi magyar hadifoglyok között végzett YMCA-KIE pásztori munka előzménye a sopronnyéki KIE hadifogolybarakk megnyitása volt az orosz foglyok számára 1916. február 8-án. „*Harminc méter hosszú, tíz méter széles, csinos faépület, amelyben van egy nagy terem színpaddal és könyvtárral és négy másik kisebb helyiség. A nagy teremben minden felekezet számára lehet istentiszteletet tartani. Ezenkívül olvasó, játszó, íróterem is, a melyben előadásokra, szórakoztató összejövetelekre gyűlhetnek össze a foglyok. A többi helyiségek oktató, munka, zene és énekkari gyakorló termek, s a foglyok segélypénztárának, zeneszereinek, szerszámainak és egyéb, a barakkban folyó munka kellékeinek elhelyezésére szolgálnak. A barakkban folyó munkát egy semleges állambeli keresztyén ifjúsági egyesületi titkár vezeti.*”⁵⁰ Hasonló orosz hadifogolybarakkok alakultak Nagymegyeren illetve az ausztriai Braunauban. „*A sopronnyéki fogolytábor boldog, mosolygó, hálás oroszai közül lelkem az én magyar testvéreim közzé száll. Hogy vannak ők az orosz fogságban? Van-e, aki rájuk is úgy gondol, mint mi ezekre? Tudnak-e örülni ők is a keresztyén ifjúsági egyesületek világszövetsége által épített barakkoknak? Engednek-e nekik olyan zavartalan örömet, mint amilyen beragyogja ezeknek az arcát? Reménylem. Hiszen így egyeztünk. A mi világszövetségünk épít barakkot itt az orosz foglyoknak a mi hadügyminiszterünk engedelmével s ahány itt épül, annyit épített Oroszországban az orosz hadügyminisztérium beleegyező nyilatkozata alapján. Azt is hiszem, hogy a sopronmegyei orosz foglyok – ígéretük szerint – megírják haza, hogy milyen is, és mire való ez a barakk.*”⁵¹

Megyericsy Béla leleményességét dicséri, hogy a katonák és a foglyok közötti munkát igyekezett szélesebbé és sokoldalúbbá tenni. Ilyen volt, mint láttuk, az Otthonokban megforduló katonáknak levélpapírral és írószerekkel való ellátása, a hadifoglyokkal való levelezés megszervezése, illetve az olyan foglyok felkutatása, akik hosszú időn át nem adtak, vagy nem adhattak életjelt magukról. Az Oroszországba történő levelezést, a pénz- és csomagküldést Svédországon és Berlinen keresztül oldották meg. A KIE Világszövetség Oroszországban 10 központot létesített. Ezek Petrográdban, Kijevben, Habarovszkban, Irkutszkban, Csitában, Krasnojarszkban, Omszkban, Tomszkban, Orenburgban és Nikolszk-Usszurijszkban működtek, s ezekben a központokban huszonöt titkár foglalkozott a hadifoglyok ügyeivel. E munka eredményeként 15.000 magyar hadifoglyot kapcsoltak össze hazai hozzátartozóikkal, olyanokat, akikről addig semmilyen információ nem volt. „*Az öreg H. bácsi, aki hadifogoly gyámolító irodánknak elmaradhatatlan pajeszes kuncsaftja, könnyes szemmel hozta a múlt napokban fiától kapott levelét, amelyben tudatja vele az ifjú H., hogy a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek által közvetített levél volt az első, amit 16 hónap alatt a kezéhez kapott.*”⁵² Nagyon sok esetben nélkülöztek a hadifoglyok, így a KIE-kölcsönök folyósítását is vállalta. A pénzküldemények ellenőrzésére bizottság alakult Bilkei Pap István, Kováts J. István, Magyary Kossá Ferenc és Tóth Miklós személyében. A levelezést a posta ingyen bonyolította le, csupán adományokat kértek, például három levél után egy 25 filléres postabélyeget. A pénzekből 10%-ot vontak le a felmerülő költségekre. A levelezéssel egyidejűleg megindult a hadifoglyoknak újabb iratokkal való ellátása. Uray Sándor debreceni lekipásztor 1917-ben

⁴⁹ MEGYERCSI: Katona-Otthonaink, 2–6; MEGYERCSY: A katonákért, 8–9; PHILDIUS: A KIE háborús munkája, 5–6.

⁵⁰ MEGYERCSY: A katonákért, 8–9.

⁵¹ uo.

⁵² uo.

kiadott egy imakönyvet *Hadifoglyok őrangyala* címmel. Ennek borítólapján felhívta a figyelmet a hadifoglyok gyámolításával foglalkozó testületekre, köztük elsősorban a KIE ilyen irányú szolgálatára. Szilassy Aladár mozgalmat indított a hadifoglytáborok könyvekkel való ellátására. Sok helyről írták, hogy szabad idejükben szeretnének magyar könyveket olvasni. A megindult gyűjtés eredményeként 70 könyvtárat állítottak össze. A könyvek között elsősorban magyar szépirodalom, orvosi könyvek és természetesen az evangéliumi egyesületek által kiadott evangéliumi iratok voltak. Az Ébresztőben 1917-ben arról számolt be, hogy „*Japánból és Olaszországból már megkaptuk az értesítést, hogy küldeményeink célhoz értek*”.⁵³

Református lelkigondozás a hadifoglyok között

A történelmi Magyarországon a hadkötelesek száma a háború kezdetén (18-35 éves korig) elérte a 4.817.000 főt, közülük 3.381.785 ember vonult be.⁵⁴ A világháborúból sértetlenül hazatért 524.850 fő (15%), fogságba esett 833.570 fő (24,9%)⁵⁵, elesett 530.965 fő (15,7%), egyszer sebesült 1.492.000 fő (44,1%), többször megsebesült félmillió katoná.⁵⁶

A Monarchia felbomlása után a közös Hadügyminisztérium személyi veszteségekkel foglalkozó osztályának kartotékai, összefoglaló anyagai nagyrészt megsemmisültek, ami ezekből megmaradt, 1921 elején a bécsi Hadilevéltárban keletkezett tűz martalékává vált. A hadviselő államok közül – Oroszország után – az Osztrák–Magyar Monarchia veszítette a legtöbb hadifoglyot. Ez az utólagos számítások szerint mintegy 2-2,1 millió, beleszámítva a 1918. november 3-án megkötött padovai fegyverszünet után még hadifogságba került osztrák-magyar katonákat is. A hadifogságba esett K.u.K. katonák nemzetiségi összetételéről nem állnak rendelkezésre pontos adatok. A magyar Vöröskereszt Egylet 1919-es felmérése szerint mintegy 200 ezer fő jutott Magyarországra 1918 utáni területéről hadifogságba, a Magyar Statisztikai Szemle 1927. évi összesítése szerint 174.427 fő⁵⁷, de valószínűleg mindkettő alábecsült adat, mivel csak 1918. október 31. és 1922. december 31. között 253.255 fő érkezett haza hadifogságból Magyarországra. A különböző hivatalos szervek és szakmunkák adatai eltérőek, s közös jellemzőjük, hogy csak a padovai fegyverszünet aláírásáig összesítik a hadifoglyok számát. Az osztrák-magyar közös Honvédelmi Minisztérium 1.479.289 főben, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1.689.000 főben adta meg az osztrák-magyar hadifoglyok számát, Gaston Bodard osztrák katonai statisztikus 1.672.672 főt, Elsa Brändström⁵⁸ svéd vöröskeresztes nővér 2.104.145 főt számolt.⁵⁹

⁵³ KOVÁCS: A KIE története, 102–103.

⁵⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia a háborúban 9 millió főt vonultatott fel, ez a lakosság 17,6 %-a volt. Az összes veszteség a háborúban 3.477.200 fő volt, ez a háborúban részt vettek 38,63%-a. Elesett 1.534.200 fő (17,15 %), sebesült 1.943.000 fő (21,59%). – SZIJJ-RAVASZ: Lexikon, 782.

⁵⁵ Megdöbbentően magas ez a szám, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregének fogolyvesztése 1.673.000 fő volt. Magyar hadifoglyok és internáltak az alábbi országokban vagy mandátum-területeken voltak: *Európa*: Anglia (Donington-Hall, Blackdown, Ilchester), Portugália, Franciaország (Barraux, Bordeaux, Dijon, Marseille, Ribemont), Olaszország, Málta, Szerbia, Montenegró, Románia európai Oroszország; *Ázsia*: Oroszország, Perzsia, Afganisztán, Beludzsisztán, India, Sziám, Japán, Kína, Palesztina, Szíria; *Afrika*: Marokkó, Tunézia, Algéria, Egyiptom (Szidi-Bishr, Tura), Német Kelet-Afrika, Dél-Afrika, Libéria és Madagaszkár; *Ausztrália*: Liverpool és Sidney környéke; *Észak Amerika*: Kanada, Amerikai Egyesült Államok, *Közép-Amerika*: Haiti, Mexikó, Panama, Guatemala, Honduras, Kuba, Costa-Rica, Nicaragua, *Dél Amerika*: Brazília – BAJA és mts-i: Hadifogly magyarok (1.), 78; SZIJJ-RAVASZ: Lexikon, 232.

⁵⁶ LIPTAI: Magyarország hadtörténete, 129.

⁵⁷ MIKE: Magyarország vérvesztesége a világháborúban, 623–633.

⁵⁸ Brandström a keleti frontra vonatkozóan 210.000 fős létszámot közölt. – BRÄNDSTRÖM: Unter Kriegsgefangenen in Russland, 109.

⁵⁹ A Keleti hadszíntéren hadifogságba esett osztrák-magyar katonák száma 1.345.536 fő, az olasz fronton fogságba esettek – a padovai fegyverszünet után elfogottakat is beleszámolva – száma 658.034 fő, ami együtt 2.003.570 fő. Az egyéb hadszíntereken fogságba esett osztrák-magyar katonák száma nem haladja meg a néhány tízezret. – SZIJJ-RAVASZ: Lexikon, 232.

Bár szinte minden hadszíntérről vannak a hadifogoly-lelkigondozás tekintetében adataink, a lehetőségek és az eredmények nagyban különböznek. Olaszországban főként az olasz katolikus papok látták el a hadifoglyok lelkigondozását a szentmisék keretében, bár van arra adatunk, hogy svájci protestáns lelkészek is látogatták a foglyokat⁶⁰, sőt a *genovai* és a *cittaducalc*-i táborban egy *Del Pasco* nevű valdens lelkész is meglátogatta a magyarokat, beszédet mondott, és a tisztek között Bibliákat osztott szét.⁶¹ A balkáni hadszíntéren Szerbiában volt a legnehezebb, „*az óhitű Szerbiát egyáltalában nem érdekelte sem a római katolikus, sem a protestáns, sem a zsidó vallású hadifoglyok lelki élete*”.⁶² Csak bizonyos segélyakciók enyhítettek a magyar hadifoglyok helyzetén; különösen sokat tett értük Lady Paget, a Szkopjében működő angol egészségügyi misszió vezetője.⁶³ Görögországban, „*Tripolicában templomba sem járhattak a hadifoglyok. Mindössze az történt, hogy az athéni római katolikus érsek megbízta egyik lelkészét, hogy a Tripolicába internált hadifoglyok lelkigondozását időnként lássa el*”.⁶⁴ A nyugati hadifogolytáborokban is helyi lelkészek igyekeztek felvenni a kapcsolatot a foglyokkal. Franciaországban a *grenoble*-i református lelkész havonta felkereste a *barraux*-i tiszti táborát. A *dauphinée*-i protestáns lelkészek is látogatták a táborokat, és tartottak istentiszteleteket.⁶⁵ Az amerikaiak által fenntartott *Richelieu*-i fogolytáborban karácsonykor „*istentisztelettel kezdődött az ünnep, amelynél mind protestáns, mind katolikus lelkész közreműködött*”.⁶⁶ Angliában, a *Sandhill* parkban levő tiszti táborban „*istentiszteletet minden vasárnap tartanak*”.⁶⁷ Ezekben a táborokban a helyi nemzetek próbálták a hadifoglyokkal foglalkozni, azonban ez a gondoskodás, legfőképpen a nyelvi akadályok miatt, az esetleg idegen nyelvet beszélő tisztekre korlátozódott, illetve a különböző ajándékok, segélyek, szeretetsomagok átadására.

Sokkal több adattal rendelkezünk Oroszországból, ahol a protestáns hadifogoly-lelkigondozás látványos sikereket ért el. Oroszországi fogolytábor⁶⁸ az ország európai területén 850, az ázsiai részén kb. 600 volt.⁶⁹ Szibériában öt táborcsoport volt: Omszk, Tomszk, Krasznajarszk, Irkutszk és Kelet-Szibéria.⁷⁰ Az öt szibériai táborcsoportban 1919 elején 120.000 magyar élt, míg Belső-Oroszországban 70.000, Dél-Oroszországban 30.000 és Turkesztánban 30.000 magyart tartottak fogva; az oroszországi magyar hadifoglyok száma tehát összesen 250.000-re tehető.⁷¹ Az orosz hadvezetés felkészületlen volt a hadifoglyok nagy tömegének elhelyezésére, s Oroszország európai részén felállított gyűjtőtáborokból már 1914 őszétől a fagyos Szibériába s a perzselő Turkesztánba szállították hátra a fogságba esett ellenséges katonákat. E szédítő távolságokból kevesebb lehetőség adódott a szökésre, s a táborok őrzésére is kisebb létszámú őrség szükségeltetett.

⁶⁰ BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (1.), 200.

⁶¹ ua. 232.

⁶² BARABÁS: Magyar hadifoglyok, 12.

⁶³ KOVÁCS: Krisztus kisdéd egyháza, 17; *DRHE-KeRPTK*, N.N: Pályázat, 5.

⁶⁴ BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (1.), 166.

⁶⁵ ua. 321.

⁶⁶ ua. 375.

⁶⁷ ua. 351.

⁶⁸ Az orosz hadifogolytáborok számát illetően megoszlanak a vélemények. Kiss Gábor szerint „*az I. világháború alatt mintegy 500 fogolytáborban fordultak meg magyar katonák, ebből a legtöbb Oroszország területére esett, kb. 300, amelyek legnagyobb részét, hozzávetőleg 250-et Szibériában állítottak fel.*” SZIJJ-RAVASZ: Lexikon, 235–236.

⁶⁹ BARABÁS: Magyar hadifoglyok, 7.

⁷⁰ Az öt táborcsoport legjelentősebb lágerai a következők voltak: Batarejnaja, Berezovka, Bijszk, Cseljabinszk, Habarovszk, Irkutszk, Kokánd, Krasznaja-Rjecska, Krasznajarszk, Novo-Nyikolajevszka (ma Novoszibirszk), Omszk, Petropavlovsk, Pjescsanyka, Razdolnoje, Sadrinszk, Szpaszkoje, Taskent, Tobolszk, Tockoje, Tomszk, Tyumeny.

⁷¹ DELL' ADAMI: Megváltás Szibériából, 23.

Az oroszországi foglyótáborokban megszervezett lelkigondozás alulról jövő szervezkedés volt, hatalmas eredményekkel. Fogságba jutott teológiai hallgatók, kántorok, tanítók, a belmissziós mozgalom aktivistái kezdték a foglyokat maguk köré gyűjteni, s nekik lelki vigaszt nyújtani. Az egyik fogoly írja a csiszipol-i táborban: „Itt nincsen valláskülönbség. Bús magyar tisztek egy gondolatban, egy érzésben, egy kívánságban forrnak össze. Egy utunk van a szabadulás számára, felfelé az ég felé.”⁷² Habarovszkban „református istentiszteletet tartott Kovács Arthur egykori misszionárius, Nagy Laci (kántortanító, később karcagi igazgató) énekkart szervezett, néhány nappal előbb és énekeltek az istentiszteleten. Minden felekezetű pleni⁷³ részt vett az istentiszteleten”.⁷⁴ Petropavlovszkban „1918. VIII. 31-én új rém ütötte fel a fejét, néhány tifusz esetet konstataáltak a táborban [...] a halottak listáját Kovács Arthur tartalékos főhadnagy, egykori református misszionárius, földművelésügyi minisztériumi tanácsos Budapestről, minden nap közszemlére tette az egyik barakk falára kiakasztott táblára. Ő vezette a halottakról a több példányban elkészített jegyzéket is. Ő temette el a halottakat felekezeti különbség nélkül. Nagy Laci barátunk asszisztált neki, s az ismerősök kísérték a holttestet a foglyotemetőbe. S újra és újra fogyott a plenik száma, növekedett a temetők lakossága”.⁷⁵

A krasznajarszki táborban „a magyar protestáns egyesületek a magyar tanítók közreműködése melletti vásár- és ünnepnapokon rendes istentiszteleteket tartottak, a tisztek a legénységgel együtt, és pedig kezdetben egyik legénységi barakkban, később az istentisztelet céljaira átengedett földbarakk helyiségben. [...] Különös figyelmet érdemeltek a szónokok, kik példás szorgalommal és kitartással töltötték be önként elvállalt hivatásukat, hogy a foglyok szenvedő lelkét vigasztalva azokat további kitartásra buzdítsák, a végleges elcsüggedéstől, a testi és lelki elfásultságtól megmentsek”.⁷⁶ Istentiszteleti helyiségnek „átengedtek az oroszok egy nagy földszintes konyhabarakkot, amit mi istentiszteletek céljára használtunk. A templomban minden gyülekezet megfért egymás mellett. Ha a katolikus istentisztelet véget ért, az oltár szárnyait szépen összehajtották. A német evangélikus tábori pap ugyanott mondotta el nekünk a beszédet. Őt éppúgy meghallgatta a katolikus hívők serege, mint ahogyan a protestánsok igen gyakran végignézték a katolikus tábori lelkész miséjét. Az oroszok készségesen engedélyezték mind a miséhez, mind pedig a protestánsok úrvacsorájához a bort. A német evangélikus lelkészt általános tisztelet övezte. Az úrvacsorát először mindig a kálvinista rítus szerint szolgáltatta ki, mivel a reformátusok sokan voltak. Amíg a táborba nem érkezett református lelkész, a német evangélikus lelkészen kívül főleg tanítók látták el az istentiszteleteket. Köztük kitűnő egyházi szónokok is akadtak. Prédikált néha Gyóni Géza is, mint egykori evangélikus teológus”.⁷⁷ A foglyok istenfélelmének gondolata Gyóni⁷⁸ életrajzíróját is megragadja, aki így ír a krasznajarszki templombarakkokról: „Egy vakolattanul maradt konyhabarakk, a volt III. század étkezde konyhája, hol a római katolikus, református, zsidó, török templom szunnyad egy fedél alatt. Milyen furcsa érzés: egy teremben három – zsidó, keresztyén és mohamedán Isten.”⁷⁹

Ezt a helyiséget a foglyok más alkalmakon is kihasználták. „A templomterem egyúttal zeneterem is. A nagyszerűen játszó tisztí zenekar szokott ott hangversenyezni. Az énekkar is jó

⁷² MÉSZÁROS: Fény a sötétben, 35.

⁷³ AZ OROSZ ПЛЕННЫЙ (fogoly), военно пленный (hadifogoly) szóból.

⁷⁴ WINTER: Szolnoktól Szolnokig, 58.

⁷⁵ uő. 75.

⁷⁶ STESSEL: Hadifoglyok élete Szibériában, 88.

⁷⁷ BODÓ: Három foglyótábor, 126; KOVÁCS: Krisztus kiseded egyháza, 107.

⁷⁸ „Szegény Gyónit később szomorú sors érte. Öccse meghalt: ettől teljesen elborult az elméje. Búskomor lett. Nemsokára követte őt, költői lelke nem bírta elviselni, hogy hön szeretett fivére egyedül nyugodjon a Krasznajarszki temetőben. Odakívánczolt melléje. Ott pihennek, a rideg temetőben, másfélezer hadifogoly között, egymás mellett.”

– MARTIN: Martin Ferenc feljegyzései, 168.

⁷⁹ BALOGH: Gyóni Géza, 100.

formában volt, nyilvános fellépésükkor nagy sikert értek el. Az iskolateremben rendszeres előadásokat tartottak. Nyelveket, magasabb matematikát, mérnöki és egyéb szakdolgozat tanítottak. Az orvosok egészségügyi előadásokat tartottak. Egy délsarki utazó élményeit olvasta fel. A helyiség céljaira a keresztény egylet egy harmóniumot ajándékozott.”⁸⁰

A temetések ügye is először rendezetlen volt, „a hadifogság első hat hónapja alatt a halottak beszentelését pap nem végezhetette, gyászszertartásos temetés nem is volt ... Idők folyamán megengedték a halottaskocsi megrendelését, lelkészek és küldöttségek kimenetelét a temetőbe. Kezdetben Rajháthy hadnagy vezetése alatt álló magyar tanítók énekkara, később a magyar, illetve a német tiszti dalárda kísérte a koporsót az őrvonalig, illetve a kerítés kapujáig, a beszentelésnél beszédet lehetett tartani és a tiszti zenekar gyászindulókat játszott”.⁸¹

A tábor igehirdetői közül Nagy Kálmán református lelkész⁸² és Szoboszlay Sándor teológiai hallgató⁸³ neve ismert. Nagy Kálmán vasárnaponként két istentiszteletet tartott, egyet a legénység, egyet a tisztek részére. A később odakerült Szoboszlay a legénységnél végezte a szolgálatokat, úrvacsorát együtt osztottak. 1919. július 30-án a tábor melletti 30. szibériai lövészezred katonái fellázadtak a fehér uralom ellen. Később a kozákok és a 12. csehszlovák lövészezred hadbírósa a foglyokat vádolták a lázadás kiobbantásával, s kivégezték a – legénységi katonák támogatására alakult – Magyar Szövetség vezetőségét, 17 tisztet és közkatonát. Először a foglyok megtizedelését javasolták, s Nagy Kálmán is a halálraítéltek között volt. Életét az „Engel von Sibirien”, Elsa Brandström svéd Vöröskeresztes nővér mentette meg, aki megakadályozta a további vérengzéseket. Nagy Kálmán „tiszteletes már Krasnojarszkban, mint a Magyar Szövetség nevelés ügyeinek vezetője továbbá, mint lelkész és később a tifuszbajjárvány alatt, mint betegápoló fáradhatatlanul működött, ő maga is megbetegedett s csak ápolónőjének – kit később feleségül vett – önfeláldozó kezelése mellett nyerte vissza egészségét. Felesége azután is kiváló buzgalommal támogatta a hadifoglyokat és a szállítás alatt, valamint moszkvai tartózkodásunkkor a szamaritánus nő szerepét sikeresen és eredményesen végezte”.⁸⁴

Berezovkán „az első évben a táborban lévő szigor, minden gyülekezést eltiltó parancs, különféle járványos betegségek miatt halvány reményünk sem volt arra, hogy nekünk, magyar protestánsoknak édes anyanyelvünkön istentiszteletek megtartására engedélyünk és e célra külön helyiségünk is legyen. Az első évben tanítók és mások részvételével a nagyobb ünnepeken, őskeresztényekhez hasonlóan, az örök tudta nélkül összegyűltek, és egyházi szokásaik szerint halkan zsoltárokat énekeltek, Bibliát olvastak és imádkoztak. Elkülönített helyzetük miatt nem tudtam pontosan megállapítani, hogy hány barakkban és kinek a vezetése alatt tartották összejöveteleiket. Akiknek a működéséről tudomást szereztem, a következők: Kádár Lajos hódmezővásárhelyi, György Domokos nagyvátyi, Szabó Mózes magyarhidegkúti, Molnár József érkörtlényesi, Huszty József beregdéai, Kiss András büdsszentmihályi, Sztankovics Lajos gömörrécskei, Varga Lajos viski református, Német István porrogi evangélikus tanító, Daróczy István Illés honvédőrmester és Szoboszlay Károly szatmári városi hivatalnok”.⁸⁵ Más források szerint még Nagy Ferenc és Sípos Miklós zászlósok is prédikáltak.⁸⁶

1919 „április havában az amerikai KIE két küldöttje – Walter Teeuwissen (református lelkész) és dr. Morén (metodista lelkész) – jelent meg a táborunkban. Az előkészítő bizottság

⁸⁰ MARTIN: Martin Ferenc feljegyzései, 169; STESEL: Hadifoglyok élete Szibériában, 87.

⁸¹ STESEL: Hadifoglyok élete Szibériában, 89.

⁸² Nagy Kálmán nem tábori lelkész volt. Neve nem bukkan fel egyetlen I. világháborús református tábori lelkéssz névsorban sem. Később (1925-ben) Kalocsán volt lelkész. – STESEL: Hadifoglyok élete Szibériában, 252.

⁸³ Szoboszlay Sándor egyike volt a híres debreceni negyven önkéntes honvéd teológusnak, később Tiszamogyoróson szolgált lelkipásztorként. – DRKN Kézirattár, HUSZÁR Endre, Honvéd teológusok. Az 1914-1918-as világháborúban részt vett 40 honvéd teológus diák históriája (3. köt.), 204.

⁸⁴ STESEL: Hadifoglyok élete Szibériában, 249–250.

⁸⁵ ZsL, Szabó Mózes jelentése, YMCA iratok.

⁸⁶ BAJA és mts-i: Hadifogly magyarok (2.), 210.

odaadó munkát végzett, így az egyesület megkezdte működését, és két és fél éven át dolgozott. Dr. Morén KIE-titkár az orosz parancsnokságtól protestáns templom céljára egy üres barakkot kért el, és azt a legszükségesebb bútorokkal felszerelte. Ebben a helyiségben tarthattunk magyar és német protestáns összejöveteleket. Mivel táborunkban felszentelt lelkész nem volt, 1916. május 21-től 1917. április 14-ig Kádár Lajos hódmezővásárhelyi, 1917. április 14-től 1918. november 21-ig Szabó Mózes magyarhidegkúti és György Domokos nagyvátyi református tanítók tartottak istentiszteleteket, temettek és betegeket látogattak. A folyó ügyek elintézéséről eleinte az összesség által választott bizottság, majd később Nagy Lajos honvédszázados, mint főgondnok és az istentiszteletek vezetői közösen gondoskodtak. 1918 májusáig Nagy K. Dezső nagycigándi kántortanító vezetésével az istentiszteleteken magyar tanítók által álló 32 tagú énekkar énekelt. A hallgatók száma vasárnaponként 160-100, nagyobb ünnepeken 125 és 250 között váltakozott. Összesen 81 magyar protestáns istentiszteletet tartottak, amelyeken 1850 tiszt és 5970 legénységi állományú hadifogoly vett részt. 1918. október 1. után megérkeztek a japán csapatok, és ezt követően nem tarthattunk több istentiszteletet. A barakkokat elfoglalták. Ezt követően az oroszok a foglyotáborokat áthelyezték Nyikolszk-Usszurijszkba”.⁸⁷

1919 áprilisában Békássy István honvéd őrnagy javasolta, hogy az új táborban lévő mintegy 650 magyar protestáns (református, evangélikus és unitárius) szerveződjék magyar hadifogoly protestáns egyházközséggé.⁸⁸ Az orosz parancsnokságtól istentiszteleti helyiséget kaptak, a dán konzultól pedig segínyt a kiadások fedezésére. Így született meg a Nyikolszk-Usszurijszki Magyar Protestáns Hadifogoly Egyház. Az egyházközség jegyzőkönyvei szerint az alakuló gyűlést 1919. május 4-én tartották meg, ahol megfogalmazták az egyházközség célját: „a hitélet ápolása, az összetartás, az egyetértés, az együttérzés és a hazaszeretet fenntartása, növelése, fejlesztése.”⁸⁹ Két főgondnokot választottak, Békássy István őrnagyot református, Görgey Miklós századost evangélikus részről. Prédikátorrá Szabó Mózes magyarhidegkúti tanítót, énekvezetővé Berecz Ottó győri állami tanítót, jegyzővé Szőnyi Sándort nevezték ki, és 11 fős presbitériumot választottak.⁹⁰

1919 októberében jelent meg az YMCA küldötteként Walter Teeuwissen, a holland származású, amerikai református lelkész. Teeuwissen eredetileg a transzibériai vasútvonalat megszálló csehszlovák légiósok közé készült, de azok elzárkóztak a furcsa, amerikai egyenruhát viselő, saját vasúti kocsival bíró lelkész elől, s ő véletlenül keveredett a magyar táborba. Érkezéséről tudomást szereztek a magyar hadifoglyok is, és az angolul tudók kapcsolatot kerestek vele. Teeuwissent megragadta az a tény, hogy élő gyülekezetet talált. Feletteseinek jelentést tett erről, és kérte, hogy a magyar táborban végezhesen szolgálatot, továbbá anyagi támogatást is igényelt a nehéz helyzetben lévő hadifoglyoknak.

A hatalmas foglyotáborban, Ázsia nyugati szélén a foglyok már teljes reménytelenségbe süllyedtek. Ezt a lelki sivárságot Teeuwissen az amerikai gyakorlatiassággal próbálta leküzdeni: mozielőadásokat rendezett, a zenekar számára hangszereket szerzett, a sportolóknak sporteszközöket juttatott. Dr. Arató Jenő írja 1935-ben: „Akkor jelent meg a táborban, amikor az már fizikailag, pszichikailag úgyszólván a mélyponton volt, amikor az emberek eljutottak a fizikai és a pszichikai teljesítőképesség végső határáig. Ezután már csak az öngyilkosság, vagy az örület következett. Akkor jelent meg a KIE, illetőleg képviselője, Teeuwissen úr, aki kézbe veszi a tábort, szilárd, következetes munkával hozzájárul, hogy anyagi föltételeit megjavítsa, ugyanakkor rendíthetetlen energiával dolgozik azon, hogy a tábort a már-már végzetessé váló fásultságából felrázza, életet, hitet, reményt öntsön az apatikussá váló lelkekbe. Hogy nem meghasonlott roncsként, hanem emberként kerültünk haza, azt a KIE-nek köszönhetjük.”⁹¹

⁸⁷ ZsL, Szabó Mózes jelentése, YMCA iratok.

⁸⁸ uo.

⁸⁹ uo.

⁹⁰ ZsL, Nyikolszk-Usszurijszki jegyzőkönyv, 1919. május 4. YMCA iratok.

⁹¹ ZsL, Dr. Arató Jenő levele, 1935. YMCA iratok

Szolgálatáról feljegyzik, hogy „nem lehet figyelmen kívül hagyni egy jóságos papnak, Rev. Teeuwissennek működését, aki mint az amerikai YMCA titkára jött a hadifoglyok segítségére. Bement lakni a hadifoglyok közé, együtt szomorkodott és együtt örült velük. Konyhát, mozit, olvasótermet és templomot állított fel. Barakkjában, a csillagos lobogó alatt, ő maga mérte a teát és kávé mindenkiné, aki csak kért tőle. Maga forgatta a mozigépet, vasárnaponként pedig a templommá átalakított barakkban prédikált. Megtanult magyarul is, megismerte történelmünket és a magyar ügynek fanatikusává lett”.⁹²

Teeuwissen hat „osztályt” szervezett a táborban: a vallási osztályt, mely a hitéletért volt felelős, egy későbbi kimutatás szerint 1919–1920 között 61 alkalommal szerveztek különböző vallási alkalmat, ahol összesen 11.155 fogoly fordult meg. A szórakoztató osztály színtársulatot, irodalmi és ismeretterjesztő tanfolyamokat, előadásokat, könyvtárat szervezett, Magyar Szemle és Tábori Hirmondó néven újságot adott ki, a 899 szervezett alkalmukon 12.401 fogoly fordult meg. Az atlétikai osztály sportversenyeket rendezett, pl. Vlagyivosztokban a hadifogoly olimpiát. A megrendezett 363 sportrendezvényen összesen 179.970 fogoly sportolt. A kávéházi osztály olcsó élelmiszert és kávé árult, Teeuwissen „havonkint kb. ezer dollárt fizetett rá az üzletre”.⁹³ A speciális osztály feladata az volt, hogy egybegyűjtse a fogság eseményeinek hiteles leírásait.⁹⁴

A gyülekezet kántora, Berecz Ottó előbb zongorát készített, de azt „Habarovszkban szétverték Kalmikov kozákjai”. Erről a zongoráról írta később a híres zeneszerző, Ádám Jenő: „Átmelegedett szívvel, csodaként múltba bolyongó lélekkel idézgetem Berecz Ottó, Édes Bátyám maga készítette aranyos emlékü zongoráját, amelyen az ő jóvoltából játszogattam az 1917-18. esztendő rozdolnoji hadifogsága legendássá vált nyomorúságának idején, és annyszor álmodtam bele magam az önfeledt muzsika áldott gyönyörűségébe. Elsuhant 40 év. Kezem alatt zengett, dalolt Bösendorfer, Blüthen, Steinway és annyi más. De dicsekedhetik-e egy is azzal, hogy egy 21 éves ifjú ragyogó tiszta szerelme úgy ölelte volna lelkére, mint ahogy őt?”⁹⁵ Később hordozható harmóniumot készített, „a szekrény fája szibériai vad diófa, mely Sztankovics Lajos sajjorecskei ref. tanító ágydeszkája volt [...] Az 1920. évben, húsvét másodnapján Teeuwissen úr a szomszéd, 2 kilométer távolban lévő táborban úrvacsorát akarván osztani, előre odavittem az orgonát. Azonban hajnalban a vörös hadsereg és a japánok között véres harc tört ki, és elmaradt minden, a hangszer odarekedt. Én attól tartván, hogy ez is a zongora sorsára jut, hadiparancs ellenére utána indultam a másik táborba. Az úton japán járőrrel találkoztam, mely szuronyt szegezve megállított, nem tudván, mit viszek magammal a ládaforma szerkezetben. Miután másképp nem értettek meg, a hangszert összeállítva, fállábon állva, másik lábbal fújtatva eljátszottam nekik énekelve a Kimija jova, jasijoni kezdetű japán himnusz, mit a sárga fickók örvendező vigyorgással fogadtak, és barátságosan eresztettek útnak. Az 1920. év őszén korábbi hajóval hazaindulván Teeuwissen úr huszonöt dollárért megvásárolta a hangszert, hogy az egyház tovább, sőt hazafelé az úton is használhassa, és majd Budapesten, mint ereklye a Keresztény Ifjúsági Egyesület tulajdonába helyeztessék”.⁹⁶

A háborút Szovjet-Oroszországgal lezáró breszt-litovszki béke, a koppenhágai és rigai egyezmények kimondták, hogy a hadifoglyokat a lehető leggyorsabban haza kell juttatni. A békeszerződés értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia Petrográdba, Moszkvába és Kijevbe egy-egy K.u.K. hadifogoly-missziót küldött ki, amelyek a hazaszállítást intézték.⁹⁷

⁹² BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (2.), 491.

⁹³ MARTIN: Martin Ferenc feljegyzései, 175.

⁹⁴ ZsL, Nyikolszk-Usszurijszki jegyzőkönyv, 1920. július 27; 1920. szeptember 26. YMCA iratok; N. N; A KIE munkája Szibériában, 6–8.

⁹⁵ TIREK SRKL, Ádám Jenő levele, 1958. december 29. Berecz Ottó tablója (elhelyezve a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában).

⁹⁶ BEREZC Ottó, Az általam készített hadifogoly-orgona rövid története, Győröcske, 1928. szeptember 14. id: KOVÁCS: Krisztus kisdied egyháza, 113–114; DRHE-KeRPTK, N.N: Pályázat, 70.

⁹⁷ HL, BONHARDT: A magyar hadifoglyok hazaszállítása (1.), 262, 106.809.sz.

Magyarországon három tényező is gátolta a foglyok hazaszállítását: az időközben lezajlott forradalmak alatt beállt politikai változások, a legyőzötteket különösen sújtó pénzhány, és az, hogy a központi hatalmak fogságba esett katonáinak hazaszállítására csak a békekötés ratifikálása után kerülhetett sor.

A nyugati foglyok helyzete könnyebb volt, 1920. február 12-én a magyar békeküldöttség már azt jelentette a párizsi Legfelsőbb Tanácsnak, hogy Angliából, Szerbiából és Görögországból az összes hadifoglyok szállítását befejezte.⁹⁸ Oroszországból a foglyok hazaszállítása kétféle képen történt: a szárazföldi hazaszállítás alatt a foglyokat Narvába és Revalba, az észti és finn kikötőkbe szállították, innen német hajókkal Stettinbe, majd vasúton Passauba. Innen térhettek a magyar foglyok haza Magyarországra.⁹⁹ A kelet-szibériai foglyokat azonban hajón kellett hazaszállítani. Az amerikai és japán fennhatóság alatt Kelet-Szibériában a békedelegáció a két államtól a hazaszállítási költségek megelőlegezését kérte, de ez a békekonferencia határozatába ütközött.¹⁰⁰ A Bajkál-tótól keletre elhelyezettek létszáma 1920. március 1-én 15.355 fő volt, Szibéria egész területén tartózkodó százezernyi magyar hadifogoly tengeri úton történő hazaszállításának költségeit – személyenként 200 dollár szállítási díj mellett – 20 millió akkori dollárra becsülték.¹⁰¹

A magyar Vöröskereszt Misszió, mely Dell' Adami Géza vezérkari századosból és dr. Kovács István orvos őrnagyból állt, 1920. március 15-én indult el Budapestről Amerikán át, és június 7-én lépett Yokohamában japán partra. A világtörténelemben ez volt az első eset, hogy magyar hivatalos bizottság „*Nippon*” földjére lépett.¹⁰² Dell' Adami Géza százados 1917-ig maga is a krasznajarszki tábor foglya volt. A magyar küldöttség a hazaszállításhoz szükséges pénzt 1920 tavaszán az Amerikai Egyesült Államokban próbálta előteremteni, ahol az amerikai Vöröskereszt, az amerikai magyar segélyegyletek és az Izraelita Segélyegyesület összesen mintegy 650.000 dollárt gyűjtöttek, az YMCA pedig a különböző fogolytáborok segélyezését vállalta. A megvalósításhoz létrehozták az Amerikai Hazatelepítési Bizottságot.¹⁰³

A pénz összegyűjtése azonban nagyon akadozott. Amikor – 1920 szeptemberében – a csőd már teljesnek látszott, az Amerikai Hazatelepítési Bizottság megemelte a hozzájárulást. A magyar kormány korábban 70.000 dollárt (akkor 6 milliárd koronát) tudott adni. A Népszövetség is foglalkozni kezdett a kelet-szibériai foglyok sorsával, s az egységes hazaszállítás vezetésével Nansen Fritjofot, a híres norvég sarkutazót bízta meg. Nansen Fritjof 1920 augusztusában Londonban egy konferenciát hívott össze, ahol Svédország, Dánia és Norvégia 35-35 ezer, Hollandia 45.000, Svájc 48.000, Franciaország 115.000, Anglia 227.000, Olaszország 85.000 fontot ajánlott fel. Ezen kívül az amerikai Vöröskereszt 1 millió dollárt adott. Ebből az összegből Magyarország a Népszövetségtől kölcsönképpen 200.000 angol fontot kapott.¹⁰⁴ Így sikerült két hajót, a sanghaji kikötőben álló francia felségjelű „*Schamhorst*”-ot és a teherhajóból hadifogoly magyar mérnökök tervei alapján átalakított 2.000 fő szállítására átalakított „*Mainam*”-ot kibérelni.¹⁰⁵ 1920. október 25-én a „*Mainam*” fedélzetén 1.765 – a megszállt területekre illetékesekkel együtt 1.838 – magyar, 25 osztrák, 60 galíciai és 165 cseh foglalt helyet.¹⁰⁶ 1920. október-november havában 5.689 magyar fogoly indult útnak. 1921. március 14-én kifutott Vlagyivosztokból a „*Dr. Pierre Benoi*”-t 863, április 12-én a „*Peiho*” 567, szeptember 9-én pedig a „*Crook*” 267 magyarral. A magyar misszió

⁹⁸ BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (2.), 557.

⁹⁹ uo. 563–564.

¹⁰⁰ HL, BONHARDT: A magyar hadifoglyok hazaszállítása (1.), 184–185, 106.809.sz.

¹⁰¹ uo. 298.

¹⁰² BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (2.), 494.

¹⁰³ HL, BONHARDT: A magyar hadifoglyok hazaszállítása (1.), 198, 106.809.sz.

¹⁰⁴ BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (1.), 566–567.

¹⁰⁵ HL, BONHARDT: A magyar hadifoglyok hazaszállítása (2.), 200–201, 106.809.sz.

¹⁰⁶ ua. 220.

azonban a hivatalos szállítmányokon kívül más hajókon is szállítottak magyar foglyokat, így 1921. április 12-ig 8.685 foglyot szállítottak haza.¹⁰⁷

A Református Egyház is tevékenyen kivette részét a hazatelepítésből. 1921. július 3-án az Egyházi Értesítőben cikk jelent meg „*Jajkiáltás Szentpétervárról*” Kovácsy Sándor főgondnok és Szilassy Aladár gondnok aláírásával. A cikk szerint, a főgondnok levelet kapott az egyik rokonától 1921. áprilisi dátummal, s abban arról tudósítja, hogy 250 magyar katonát tartanak még fogva, és segítséget sehonnan sem kapnak. Ennek eredményeként minden gyülekezetben meghirdették a gyűjtést, és a norvég konzul útján 5.000 koronát küldtek ki, s élelmiszersomagokat állítottak össze.¹⁰⁸

A foglyok először Japánba hajóztak, majd az Indiai-óceánon keresztül, Szingapúr érintésével egészen Triesztig utaztak a tengeren. „*Este háromnegyed nyolckor – írja az egyik fogoly – behúzták a hajóhidat, fölszedték a horgonyt, és elvált a parttól az utolsó kötél, ami összekötött Ázsia óriási testével, sokéves börtönünkkel. Ünnepe, fenséges pillanat. Nem volt hangos a szabadulás öröme, mint ahogy a nagy fájdalomnak sincs már könnye, úgy a mély, boldog örömnél sincs csengő kacagása.*”¹⁰⁹

A táborok igehirdetői, lelkigondozói a hajóúton is folytatták szolgálatukat. Szőnyi Sándor visszaemlékezésében említi, hogy 1920 pünkösdjén még a tengeren volt, ekkor a protestáns hadifoglyok részére istentiszteletet tartott a fedélzeten. Egy több napig tartó vihar után az egyik foglyot halva találták az ágyában, „*nem sejtettük, hogy áldozatot követel a tenger. Szegény szívbeteg volt, és nem bírta már a vihar erejét. Az emberekben valami megborzadt, nem egyszerű haláleset ejtett gondolkodóba, hanem a sors kegyetlen játéka. Hosszú, nyomorult rabévek után, mikor halljuk a felénk intő hozsannát, amikor már a szenvedések végét látjuk, elfogy az utolsó erő, és a kegyetlen tenger követeli áldozatát.*”¹¹⁰ A haláleset után a hajó parancsnoka hívatta Szőnyi Sándort, és kérte, hogy mondjon beszédet a temetésen. Ő ezt el is vállalta, bár az elhunyt izraelita vallású volt. A temetésen a parancsnok, a japán tisztek és az utasok teljes létszámban jelen voltak. A holttestet vitorlavászonba varrták, deszkára erősítették, lábára ágyúgolyót kötöttek. „*Miután a felvonulás megtörtént, a parancsnok intett, hogy mikor kezdek meg a beszédet. Elmondtam, hogy a halál mindig szomorú, de most sokszorosan az, mert hiszen éppen a földi hazája felé, szerettei közé indult, és a halál ebben akadályozta meg. Akinek azonban hite van, az nem hal meg, csak testileg fejezi be az életét. A mi meggyőződésünk szerint Ábrahám, Izsák és Jákob Istene hívta őt a másik hazába.*”¹¹¹

Szoboszlai Sándor így emlékezik: „*Hazaszállításunk alkalmával hajónk másodnapján a hajó fedélzetén tartottunk istentiszteletet. A fedélzet egyik sarkában én prédikáltam a reformátusoknak, a másik sarkában egy osztrák tábori lelkész misézett. A magyar katolikus hadifoglyok a mi istentiszteletünkre szívárogtak át.*”¹¹²

A Kelet-Szibériából tengeren érkező hazatérők fogadására berendezett szentgotthárdi állomás 1920 júniusától 1921 februárjáig működött. Az ide érkezettek „*politikai ellenőrzésére és megfigyelésére [...] nagy súlyt fektettek, egészségügyi szempontból viszont enyhébb elbánásban részesültek. Mivel a hosszú tengeri utat mintegy természetes vesztegzár alatt tették meg, az egyébként kötelező 14 napos vesztegzár nem volt szükséges.*” Az 1920. VI. 27-én kiadott 7405/36.b.-1920. sz. miniszteri rendelet, illetve az azzal létrehívott miniszteri bizottság szerint „*az ünnepélyes fogadtatást a katonai, egyházi és polgári hatóságok, valamint a társadalmi egyesületek bevonásával az országhatártól a leszerelő táborig úgy kell megszervezni, hogy a hazatérők útja oly diadalmenetté változzon, amely a mai szerény viszonyok mellett – legalábbis*

¹⁰⁷ BAJA és mts-i: Hadifogoly magyarok (2.), 567.

¹⁰⁸ SZILASSY–KOVÁCSY: Jajkiáltás Szibériából, 206; KOVÁCS: Egy „világi pap”, 67–75.

¹⁰⁹ RADVÁNYI: Jégvirágok Szibériából, 257.

¹¹⁰ uo. 282–283.

¹¹¹ KOVÁCS: Krisztus kisdéd egyháza, 70–73; DRHE-KeRPTK, N.N: Pályázat, 40.

¹¹² KOVÁCS: Krisztus kisdéd egyháza, 74; DRHE-KeRPTK, N.N: Pályázat, 41.

némileg – emlékeztessen arra a diadalmenetre, amellyel a háborúba indultak”.¹¹³ 1922. december végéig a világ több pontjáról összesen 253.255 fogoly térhetett haza Magyarországra. A kinnrekedtekről és az eltűnteokről a továbbiakban nincs adat, de számuk ezres nagyságrendű lehetett. Az YMCA saját kimutatása alapján a különböző amerikai és hazai felhívások eredményeként – Teeuwissen, Szilassy Aladár és sokak munkájával, szolgálatával – mintegy 9.000 magyar hadifoglyot segített haza Magyarországra. Így a Szilassy Aladár által képviselt KIE az egész magyar közvélemény megbecsülését kivívta.¹¹⁴

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy – bár felkészületlenül érte a magyar reformátusságot az 1914-ben kitört háború – a bemutatott tények, adatok azt bizonyítják, hogy egyházunk helytállt a vérzivataros időkben. A harcolók között végzett lelkipásztori szolgálat, a felállított Katona Otthonok és az itt megfordult 72 ezer katona száma, a hadifoglyok között végzett lelkigondozás és a hazasegített 9 ezer fogoly, mind-mind erről tesznek tanúbizonyságot.

Felhasznált irodalom:

- A-19, *Szolgálati utasítás, a M. Kir. Honvéd lelkészek számára*, Budapest, 1913.
- BAJA B. - LUKINICH I. - PILCH J. - ZILAHY L.: *Hadifogoly magyarok története* (1-2. köt.), Budapest, 1930.
- BALOGH I.: *Gyóni Géza szibériai életrajza*, Budapest, 1927.
- BARABÁS B.: *Magyar hadifoglyok orosz - olasz földön*, Budapest, 1916.
- BARABÁS S.: *Harctéri utunk*, Kolozsvár, Egyházi Újság Könyvtára (5.), 1915.
- BODÓ J.: *Három fogolytábor. Katav, Ufa, Krasznajarszk*, Kaposvár, 1940.
- BOROVÍ J.: *A magyar tábori lelkészet története*, Budapest, 1992.
- BRÄNDSTRÖM, E.: *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914-1920*, Berlin, 1922.
- CSIKESZ S.: Csendes jegyzetek, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 4 (1915), 186.
- CSIKESZ S.: Nyílt levél Dr. Baltazár Dezső püspök úrhoz, in: *Lelkészegyesület*, (1914), 908.
- DELL' ADAMI G.: *Megváltás Szibériából*, Budapest, 1925.
- DEZSŐ L.: *Bevezetés a katonai lelkigondozásba* (1. könyv), Pápa, 1941.
- FEJES S.: Sebestyén Jenő, a tábori lelkész, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 16 (1916), 143.
- HAYPÁL B.: Felhívás!, *Dunántúli Protestáns Lap*, 2 (1918), 37–38.
- Imák bevonult katonák számára*, Jászberény (A Kecskeméti Egyházmegye kiadása), 1917.
- KISS F.: Dr. Baltazár Dezső püspök harctéri látogatása, in: *Debreceni Protestáns Lap*, 39 (1917), 328.
- KOVÁCS B.: Egy „világi pap” negyvenéves szolgálata. Szilassy Aladár (1847-1924), in: *Confessio*, 1 (1994), 67–75.
- KOVÁCS B.: *A Keresztény Ifjúsági Egyesület története (1883-1950)*, Budapest, 1998.
- KOVÁCS B.: *Krisztus kisdéd egyháza*, Budapest, 1999.
- LENCZ G.: *Beszédek és imák háborúi alkalmakra*, Debrecen, 1915.
- LIPTAI E.: *Magyarország hadtörténete* (2. köt.), Budapest, 1985.
- MARJAY K.: Lelkészek katonai szolgálata, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 2 (1915), 14–15.
- MARJAY K.: Kórházi tapasztalatok, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 6 (1915), 62–63.
- MARTIN K.: Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései, in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1 (2001), 139–189.
- MEGYERCSI B.: Katonáink között, in: *Ébresztő*, 1 (1915), 2–6.
- MEGYERCSI B.: Katona-Otthonaink, in: *Ébresztő*, 3 (1915), 2–6.
- MEGYERCSI B.: A katonákért, in: *Ébresztő*, 1 (1916), 8–9.

¹¹³ HL, BONHARDT: A magyar hadifoglyok hazaszállítása (2.), 123.

¹¹⁴ SZILASSY– KOVÁCSY: Jajkiáltás Szibériából, 206; KOVÁCS: Egy „világi pap”, 67–75.

MELICHÁR K.: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségnél*, Budapest, 1899.

MÉSZÁROS I.: *Fény a sötétben*, Pánd-Budapest, 1940.

MIKE Gy.: *A Magyarbirodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban*, (Magyar Statisztikai Évkönyv), Budapest, 1927.

MOLNÁR J.: Református Katonák Lapja, in: *Debreceni Protestáns Lap*, 50 (1916), 36.

N. N.: Felhívás tábori lelkészekhez! in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 11 (1916), 573.

N. N.: A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek munkája Szibériában, a magyar hadifoglyok között, in: *Magyar Ifjúság*, 1-3 (1921), 6–8.

PHILDIUS K.: A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Világszövetségének háborús munkája, in: *Magyar Ifjúság*, 4 (1918), 5–6.

RADVÁNYI D.: *Jégvirágok Szibériából*, Miskolc, 1938.

RAVASZ L.: *Emlékezéseim*, Budapest, 1992. 124.

SEBESTYÉN J.: Jelentés, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 2 (1915), 15–16.

SEBESTYÉN J.: Jelentés, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 11 (1915), 122–123.

STESSEL E.: *Hadifoglyok élete Szibériában, a Krasnojarszki hadifogolytábor*, Budapest, 1925.

SZABÓ É.: A református katonai lelkigondozás nehézségei az első világháborúban, in: *Egyháztörténeti Szemle*, 4 (2013), 51–59.

SZILASSY A. – KOVÁCSY S.: Jajkiáltás Szibériából, in: *Egyházi Értesítő*, 1921, 206.

VARGA A. J.: *Soltész Elemér protestáns tábori püspök*, Budapest, 2000.

VARGA A. J.: *Katonák, lelkészek, tábori lelkészek*, Budapest, 2010.

Szijj J. - Ravasz I. (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs*, Budapest, 2000.

WINTER A.: *Szolnoktól Szolnokig, (Valahol Oroszországban. Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései*, a szöveget rendezte: SZABÓ István), Debrecen, 1992.

Debreceni Kollégium Nagykönyvtára Kézirattár, HUSZÁR Endre, Honvéd teológusok. Az 1914-1918-as világháborúban részt vett 40 honvéd teológus diák története (3. köt.).

Debreceni Kollégium Nagykönyvtára Kézirattár, „volt tanítványa Szalonnás János önk.e.é.” Csikesz hagyaték, 1915. október 7. R4120.

Debreceni Református Hittudományi Egyetem Közép-európai Reformáció és Protestantizmus Történeti Kutatóintézet, Pályázat. Egyházunk szolgálata a hadifoglyokért, (szerző, évszám ismeretlen).

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár, Konventi jegyzőkönyvek, (1917-1918).

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár, A magyar királyi honvédelmi miniszter felkérése, 1917. március 4. A/1.b.

Hadtörténeti Levéltár, BONHARDT Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. (1. kötet: A Magyarország határain túlra kiküldött fogadóbizottságok tevékenysége, 1918-1922. 2. kötet: A magyarországi hadifogoly-fogadó és -leszerelő szervek tevékenysége 1918-1923.) HL 106.809.sz

Tiszaninnyi Református Egyházkerület Sárospataki Református Kollégium Levéltára, FERENCZ Károly, *Pro Memoria...* Csikesz Sándor a kiscsány-osztrói lelképásztor, R 3798.

Tiszaninnyi Református Egyházkerület Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Csikesz Sándor önéletrajza, 1922. október 31. R 4121 2.

Tiszaninnyi Református Egyházkerület Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Ádám Jenő levele, 1958. december 29; Berecz Ottó tablója (elhelyezve a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában).

Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Tábori lelkészi iratok, I. 1. k.

Zsinati Levéltár, Levelek, 133.30-41/1914.

Zsinati Levéltár, Tisza István levele a honvédelmi miniszterhez, 1914. november 1. 472-30/1914.

Zsinati Levéltár, Konventi jegyzőkönyvek, 37/1916.

Zsinati Levéltár, Konventi jegyzőkönyvek, 144/1916.

Zsinati Levéltár, Szabó Mózes jelentése, YMCA iratok.

Zsinati Levéltár, Nyikolszk-Usszurijszki jegyzőkönyv, YMCA iratok.

Zsinati Levéltár, Dr. Arató Jenő levele, 1935. YMCA iratok.

<http://www.worldwar1.com/dbc/ymca.htm> (2014. 08. 29.)

<http://www.worldwar1.com/dbc/ymca.htm> (2014. 08. 29.)